

Warszawa, 31 stycznia 2024 r.

Dr hab. Krzysztof Trzcinski, prof. UJ
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych
Uniwersytet Jagielloński
krzysztof.trzcinski@uj.edu.pl

Recenzja pracy doktorskiej mgr. Tomasza Burdzika
pt. *Pancasila jako indonezyjska ideologia narodowa*
napisanej w dyscyplinie Nauki o polityce i administracji
w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji
Uniwersytetu Opolskiego (2023 r.)

Promotor pracy: dr hab. W. Julian Korab-Karpowicz, prof. UO

Autor rozprawy przeprowadził dogłębne badania w zakresie ideologii Pancasila. Dokonał analizy jej istoty, przesłanek powstania oraz przyjęcia jako narodowej ideologii Indonezji, a także ewolucji znaczenia w różnych okresach historycznych, przede wszystkim zaś w czasach kształtowania się państwowości indonezyjskiej, władztwa Sukarno, rządów Suharto oraz okresu demokratyzacji.

Podjęty przez autora problem badawczy należy przede wszystkim klasyfikować w ramach teorii polityki i myśli politycznej. W pełni przynależy on do zakresu dyscypliny „Nauki o polityce i administracji”.

Problem badawczy, badania i rozprawę należy uznać za oryginalne. Choć światowa literatura dotycząca istoty, interpretacji i społeczno-politycznej roli ideologii Pancasila jest dość obszerna, to szczególny walor badań przeprowadzonych przez autora dostrzegam na skupieniu się na dwóch niezwykle ważnych zagadnieniach:

1) konfrontacji ideologii Pancasila z ideologią islamu politycznego w różnych okresach historycznych funkcjonowania państwa indonezyjskiego;

2) przemian znaczenia ideologii Pancasila w okresie po upadku rządów Suharto, w tym zwłaszcza w czasach najnowszych, tj. w okresie rządów prezydenta Joko Widodo (Jokowi).

Autor postawił dwie hipotezy badawcze:

- 1) Interpretacja ideologii Pancasila ulegała ewolucji w zależności od panującego okresu rządów.
- 2) Pancasila po upadku wieloletnich rządów generała Suharto (...) ulega osłabieniu, czego dowodem jest postępująca islamizacja indonezyjskiej przestrzeni publicznej.

Hipotezy te są sformułowane precyzyjnie, klarownie i nie sposób uznać ich za banalne. Nie są one zbyt ogólne, tzn. mają bezpośrednie powiązanie z określonym przez autora problemem badawczym. Jak dowodzi przedstawiona w rozprawie analiza, hipotezy te są empirycznie sprawdzalne.

Przyjęte hipotezy mają również moc poznawczą, gdyż sugerują nowe obserwacje w kwestii aspektów badanej problematyki, a zatem ich pozytywne zweryfikowanie (lub falsyfikacja) stanowią wkład w rozwój nauki. Hipotezy nie są również niepotrzebnie skomplikowane. Moim zdaniem, hipotezy te spełniają najistotniejsze cechy dobrych hipotez.

Przeprowadzona w trakcie badań i przedstawiona przez autora w rozprawie analiza ewolucji interpretacji i znaczenia ideologii Pancasila w różnych okresach historycznych dostarczyła pozytywnej, profesjonalnej weryfikacji przyjętych hipotez.

W celu weryfikacji hipotez autor sformułował sześć pytań badawczych:

- 1) Jakie były przyczyny stojące za powstaniem ideologii Pancasila?
- 2) Czy islam był kiedykolwiek podporządkowany ideologii Pancasila?
- 3) Dlaczego koncepcja państwa opartego o ideologię Pancasila zaproponowana przez ojców-założycieli nie została zrealizowana w pierwszych latach republiki?
- 4) Czy zdarzyło się, aby partie polityczne kwestionowały prawomocność Pancasila jako narodowej podstawy ideologicznej?
- 5) Czy indonezyjski rząd starał się wdrażać ideologię Pancasila w codzienne życie obywateli?
- 6) Czy od czasów upadku reżimu dyktatora Suharto i nastania demokratycznej formy rządów, Pancasila jest chroniona przed radykalizmem islamskim?

Uważam, że postawione pytania są trafne. W konsekwencji należy je uznać za pomocne w weryfikacji hipotez. Oczywiście można by zadać jeszcze inne, dodatkowe pytania. Dodałbym np. następujące pytanie: Czy w okresie po upadku rządów Suharto, Pancasila SPEŁNIA ROLĘ OCHRONNĄ przed radykalizmem islamskim? Postawiłbym tu zatem

większy akcent na znaczenie ideologii Pancasila w nowym porządku politycznym. Z lektury treści rozprawy wnioskuję bowiem, że autor bardzo interesował się tą kwestią.

W mojej opinii, autor słusznie zastosował w badaniach podejście konstruktywistyczne. Nie wchodzę tutaj w dyskurs z metodologami, którzy krytykują konstruktywizm jako metodę naukową. Autor ma prawo do własnej opinii na ten temat, co jest wyrazem jego badawczej dojrzałości. Natomiast informację o analizie literatury uzupełniłbym o omówienie analizy wywiadów z badaczami indonezyjskimi. Można jedynie domniemywać, że miały one charakter częściowo ustrukturyzowany. Niestety, autor wspomina o nich raczej *en passant*. Moim zdaniem, tę część badań należałoby uwypuklić. Autor miał bowiem możliwość odbycia pobytów naukowych w Indonezji i przeprowadzenia licznych rozmów „w terenie”. To bardzo cenny walor badań, niestety, co warto powtórzyć, potraktowany marginalnie w opisie warsztatu.

Autor w przekonujący sposób sytuuje badania i rozprawę we właściwym kontekście teoretycznym. Bardzo pozytywnie oceniam rozdział pierwszy dotyczący ideologii narodowej jako kategorii teoretycznej oraz zjawiska. Autor w sposób wyczerpujący potraktował tę problematykę, dowodząc znawstwa istoty i różnic definicyjnych w zakresie terminologii (m.in. pojęć „ideologia narodowa”, „naród”, „nacjonalizm”) oraz głównych nurtów teoretycznych w badaniach nad zagadnieniem narodu i pojęć pokrewnych.

Uważam, że autor dowiódł znajomości stanu piśmiennictwa w materii, którą badał. Podstawa źródłowa rozprawy jest dość bogata. Warto podkreślić i docenić fakt, że autor korzystał w swych badaniach również ze źródeł indonezyjskich. Oczywiście zawsze można sięgnąć po kolejne źródła literaturowe, ale tych jest przecież ogromna liczba. Natomiast zabrakło mi jednej istotnej pracy autorstwa badacza indonezyjskiego islamu i jego znaczenia politycznego Roberta Pringle'a¹, który traktuje ideologię Pancasila jako „wyraz pluralizmu” i omawia ją jako „pluralistyczną filozofię narodową”. Zdaję sobie jednak sprawę z tego, że w badaniach zwykle nie sposób odnieść się do wszystkich prac, jakie dotyczą danej problematyki.

Rozprawa jest dobrze ustrukturyzowana. Analiza historyczna problemu badawczego została poprowadzona sprawnie i przekonująco przedstawiona w rozdziałach od drugiego do piątego (od kształtowania się ideologii Pancasila do upadku rządów Suharto). Dobór wydarzeń historycznych oraz cezur czasowych jest prawidłowy. W analizie dobrze zbudowany został związek przyczynowo-skutkowy.

¹ Pringle Robert. (2010). *Understanding Islam in Indonesia: Politics and diversity*. Editions Didier Millet. Singapore, ss. 192 i 186.

Rozdział szósty dotyczący współczesnego znaczenia ideologii Pancasila jest niezwykle ważny. Autor trafnie identyfikuje nowe trendy w tej problematyce. W perspektywie publikacyjnej rozprawy proponowałbym jednak rozbudowanie tej części pracy. Najistotniejszym elementem merytorycznym, który, jak uważam, został tu potraktowany marginalnie jest rola ideologii Pancasila jako elementu deradykalizacji partii religijnych, a konkretnie islamskich, które mają bardzo istotne znaczenie w systemie partyjnym Indonezji² w sytuacji jednoczesnej dekadencji znaczenia partii chrześcijańskich.³

Ważną instytucją o charakterze centrypetalizującym, sięgającą czasów rządów Sukarno, którą można uznać za ideologiczną podstawę wymogu ponadregionalności i międzyetniczności partii politycznych w Indonezji, jest **wymóg posiadania przez partie podstaw ideologicznych zgodnych z nacjonalistyczną ideologią państwową Pancasila**. Jeden z głównych badaczy współczesnej polityki indonezyjskiej Marcus Mietzner⁴ określa ten wymóg jako „the forced moderation paradigm”, co można przetłumaczyć jako „paradygmat wymuszonego umiaru”, i tak pisze o jego pochodzeniu: „Regulacja ta, mająca na celu spowodowanie, by partie prezentowały się jako ideologicznie pluralistyczne, odzwierciedlała głęboko zakorzenioną obawę, że podziały ideologiczne mogłyby doprowadzić do upadku demokracji, tak jak to miało miejsce w latach pięćdziesiątych” XX w. (tłumaczenie – KT). Wymóg ten ma charakter centrypetalny, oznacza bowiem, że partie polityczne powinny być otwarte na wszystkich członków społeczeństwa, bez względu na ich tożsamość (m.in. religijną, etniczną, rasową) i umożliwiać współpracę między segmentami (zwłaszcza religijnymi, etnicznymi, rasowymi), co powinno skutkować osiągnięciem umiaru w polityce. Takie podejście propaguje ideologia Pancasila, która powstała wraz z narodzinami państwa indonezyjskiego i de facto ma charakter jego filozofii „założycielskiej”. Ideologia zrodziła się z potrzeby ograniczenia konfliktów i jednoczenia wielkiego społeczeństwa, silnie zróżnicowanego według różnych linii podziałów: etnicznych, religijnych i ideologicznych, a nawet rasowych. Postulaty ideologii Pancasila, zwłaszcza zasady pierwszą, trzecią i czwartą, można interpretować jako stanowiące podstawę centrypetalnych instytucji politycznych w Indonezji, w tym partii politycznych.

² Zob. szerzej np. Trzeciński Krzysztof. (2023). Power-sharing in Indonesia: Stability through hybridity. W A.W. Jelonek (red.), *Power-sharing in the divided Asian societies*. V&R unipress. Göttingen, ss. 13-43.

³ Zob. szerzej np. Trzeciński Krzysztof. (2022). Znaczenie partii islamskich i chrześcijańskich w Indonezji. *Studia Politologiczne*, 66, zwłaszcza ss. 369-373.

⁴ Mietzner Marcus. (2020). Indonesian parties revisited: Systemic exclusivism, electoral personalisation and declining intraparty democracy. W T. Power & E. Warburton (red.), *Democracy in Indonesia: From stagnation to regression?* ISEAS–Yusof Ishak Institute. Singapore, s. 195.

Pierwsza zasada może być rozumiana jako promowanie wolności religijnej i poszanowania społeczeństwa zróżnicowanego religijnie, co można postrzegać jako zakaz dążenia do politycznego prymatu islamu w Indonezji i budowy państwa islamskiego, a zatem teokratycznego. Trzecia zasada ma sprzyjać wzmocnieniu jedności państwa pomimo różnorodności jego członków. Czwartą zasadę można interpretować jako konieczność poszukiwania przez politycznych przedstawicieli społeczeństwa kompromisów w drodze ciągłej deliberacji. W mojej opinii, nawołuje ona do prowadzenia polityki konsensualnej.

Jedną z konsekwencji konieczności posiadania przez partie polityczne podstaw ideowych zgodnych z ideologią Pancasila jest umożliwienie uczestnictwa w systemie politycznym politykom i partiom „umiarkowanym” i zarazem wykluczanie z tego systemu polityków „twardogłowych”, o poglądach radykalnych, z których część uważa ideologię Pancasila za antyislamską.

Wymóg posiadania przez partie podstaw ideologicznych zgodnych z nacjonalistyczną ideologią państwową Pancasila de facto sprawia, że w systemie politycznym Indonezji nie ma miejsca dla zwolenników poglądów politycznych sprzecznych z tą ideologią. W konsekwencji tego stanu rzeczy, politycy i upolitycznieni klerycy, którzy nie zgadzają się z tak sformułowanym wymogiem są uznawani za antysystemowych. Zjawisko to bywa traktowane przez niektórych politologów za wadliwe. I tak np. badacze polityki Irlandii Północnej John McGarry i Brendan O’Leary⁵ uważają, że w warunkach tzw. społeczeństwa podzielonego (*divided society*) życie polityczne powinno być jak najbardziej inkluzywne, zaś w szczególności pozostawienie „twardogłowych” (*hardliners*) poza systemem politycznym ma silnie polaryzujący wpływ na środowisko polityczne, utrudniając porozumienie między segmentami takiego społeczeństwa. W przypadku Indonezji problem ten dotyczy głównie islamskich „twardogłowych”, czyli części elit neoliberalnego subsegmentu islamskiego.

Warto zauważyć, że w ramach segmentu muzułmańskiego, niemal w całości sunnickiego, w Indonezji funkcjonuje kluczowy podział na subsegmenty ideologiczne. Konkretnie zaś segment muzułmański jest dalece niejednorodny pod względem stosunku do kwestii wzajemnych relacji politycznych między państwem a religią. Podstawowy problem dotyczy kwestii uznania (bądź jego braku) dla roli islamu politycznego. Znaczna część segmentu muzułmańskiego, którą można określić mianem liberalnego subsegmentu

⁵ McGarry John, O’Leary Brendan. (2016). Power-sharing executives: Consociational and centripetal formulae and the case of Northern Ireland. *Ethnopolitics*, 15(5), ss. 498-502; McGarry John. (2019). *Classical consociational theory and recent consociational performance*. *Swiss Political Science Review*, 25(4), ss. 549-550.

islamskiego nie widzi potrzeby ingerencji islamu w politykę. Ta część głosuje w wyborach na tzw. partie nacjonalistyczne (silnie bazujące na państwowej ideologii Pancasila) o charakterze sekularnym. Inna ważna część segmentu muzułmańskiego, którą można nazwać nieoliberalnym subsegmentem islamskim, widzi potrzebę istnienia politycznych relacji między państwem a religią. Ta część głosuje w wyborach na partie islamskie. Niewielka część tego subsegmentu, która zwykle nie ma bezpośredniej reprezentacji w ramach systemu partyjnego, popiera ideę ścisłego oparcia życia politycznego na zasadach islamu (i sprzyja radykałom, „twardogłowym”), a niekiedy nawet popiera dążenia do realizacji tego celu przemocą (i sprzyja ekstremistom)⁶.

Brak włączania „twardogłowych” nie tylko do rządu, ale także do szerszoko rozumianego systemu politycznego oznacza, że system ten nie jest w pełni reprezentatywny, a „twardogłowi” działają głównie poza partiami politycznymi i mobilizują swoich zwolenników np. poprzez wiece uliczne.

Mając na uwadze tę fundamentalną dla polityki indonezyjskiej kwestię, nasuwa się kilka – powiązanych ze sobą – pytań do autora: Czy (nieformalni) politycy, jakkolwiek ich nazwać („twardogłowi”, radykałowie, antysystemowcy, *hardliners*), którzy uważają ideologię Pancasila za antyislamską, powinni być włączani do systemu politycznego Indonezji, czy też nie? Jest to również kwestia tego, jak dalece inkluzywny powinien być system polityczny Indonezji (i system partyjny jako jego podsystem). Czy ograniczona inkluzywność współczesnego systemu politycznego Indonezji nie czyni go „mało demokratycznym”, dodatkowo w kontekście innych problemów, jakie przeżywa demokracja indonezyjska?⁷ Czy rzeczywiście brak włączenia „twardogłowych” jest zjawiskiem negatywnym? Być może fakt, że islamscy radykałowie nie mają dostępu do systemu politycznego, wydaje się niedemokratyczny z perspektywy liberalnej demokracji, jednak w Indonezji jest to pozytywnie odbierane przez mniejszości religijne, które chcą, aby reszta społeczeństwa szanowała ich prawa, zaś radykałowie często nawołują swych zwolenników do prześladowania tych mniejszości, co pozostaje w wyraźnej sprzeczności z prawem stanowionym. Być może islamscy radykałowie w Indonezji de facto sami wykluczają się z systemu politycznego, skoro nie chcą szanować tak podstawowych zasad demokracji, jak wolność wyznania czy ochrona

⁶ Barton Greg, Yilmaz Ihsan, Morieson Nicholas. (2021). Religious and pro-violence populism in Indonesia: The rise and fall of a far-right Islamist civilisationist movement. *Religions*, 397(12), ss. 1-22.

⁷ Zob. szerzej np. Horowitz Donald L. (2013). *Constitutional change and democracy in Indonesia*. Cambridge University Press. Cambridge, zwłaszcza ss. 207-260; Trzeciński Krzysztof. (2016b). 'Demokracja o niskiej jakości' (low-quality democracy) – zasadność stosowania pojęcia i horowitzowska egzemplifikacja na przykładzie Indonezji. *Studia Polityczne*, 44(4), ss. 167-189.

mniejszości i ich praw. W mojej opinii, autor rozprawy powinien pochylić się nad tymi zagadnieniami na jej obronie.

W praktyce niektóre partie islamskie zabiegające o głosy tej części nieliberalnego subsegmentu islamskiego, która popiera ideę ścisłego oparcia życia politycznego na zasadach islamu, bazują na ideologii Pancasila głównie *de iure*, co oznacza, że zgodność ich podstaw ideologicznych z ideologią nacjonalistyczną jest właściwie jedynie formalna. Jest tak zwłaszcza w przypadku konserwatywnej Partai Keadilan Sejahtera (PKS, Partia Prosperującej Sprawiedliwości). To jest również zagadnienie, na które autor powinien zwrócić uwagę.

Kolejna kwestia, która nie została wyjaśniona w rozprawie, a do której – w moim przekonaniu – autor powinien odnieść się na obronie, dotyczy zagadnienia funkcjonowania w Aceh partii regionalnych (*de facto* etnicznych)⁸ stanowiących jeden z elementów specjalnej autonomii tej prowincji.⁹ Czy instytucja partii regionalnych koliduje z wymogiem posiadania przez indonezyjskie partie polityczne podstaw ideologicznych zgodnych z ideologią Pancasila, a konkretnie z jej trzecią zasadą? Być może jeszcze istotniejsze pytanie dotyczy funkcjonowania – na podstawie specjalnej autonomii – prawa szariatu w Aceh (zwłaszcza w sprawach oświatowych, religijnych i obyczajowych) oraz przyjmowania i wprowadzania w życie aktów prawnych związanych z tym prawem¹⁰. Czy, w opinii autora rozprawy, implementacja i stosowanie prawa szariatu w Aceh są zgodne z ideologią Pancasila, czy raczej naruszają część jej zasad?

Uważam, że formalną stronę rozprawy należy uznać za poprawną. Niemniej jednak, w wielu miejscach pracy dostrzegłem różne błędy językowe, w tym gramatyczne. Rozprawa powinna być zatem dokładniej szczytana przed jej oddaniem do recenzji.

Co jest jednak najistotniejsze, to zauważalna asymetria między zasadniczą częścią pracy a jej częścią końcową (Wnioski). Zakończenie rozprawy jest zwykle najciekawsze i ma bardzo istotne znaczenie, gdyż zawiera syntezę ustaleń badawczych. W związku z tym powinno ono zostać przygotowane nadzwyczaj starannie. Tymczasem w przypadku recenzowanej rozprawy zawiera ono sformułowania, które są wątpliwej jakości, zarówno pod względem

⁸ Zob. Ustawa nr 11 z 2006 r. dot. specjalnej autonomii prowincji Aceh, zwłaszcza art. 75-82.

⁹ Zob. Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Indonesia and the Free Aceh Movement. (2005, August 15). Helsinki.

¹⁰ Zob. Ustawa nr 11 z 2006 r. dot. specjalnej autonomii prowincji Aceh, zwłaszcza art. 16 (2), 42 (1) (e) i rozdziały XVII-XIX.

merytorycznym, jak i językowym. Oto przykłady wyrażen i zdań budzących moje największe wątpliwości: „w dążeniu do interesu narodowego”, „W życiu narodu indonezyjskiego Pancasila jest filozofią życia, która rozwinęła się w kulturze społecznej Indonezji”, „Państwo nadal uznawało, zachęcało i uczestniczyło w życiu religijnym swoich obywateli”, „doprowadziłyby do wyreligijnienia polityki”, „Nie jest jednak łatwo sprawić, aby społeczeństwo szczerze zaangażowało się w Pancasila jako jedyną podstawę w życiu społeczeństwa, narodu i państwa”, „Kolejne debaty polityczne mogą pojawiać się wciąż na nowo, w zależności od procesów politycznych zachodzących pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami Pancasila w kolejnych dekadach. Historia będzie świadkiem końca tego procesu”.

Całkowicie nieklarowny i naukowo dość wątpliwy jest następujący fragment Wniosków: „Pancasila została ukształtowana w okresie przełomu i została wybrana jako rozwiązanie od dylematu ojców-założycieli związanego z utworzeniem nowoczesnego państwa narodowego ze skomplikowanego historycznego pluralizmu Indonezji. W tym świetle Indonezja włączyła jasność do relacji między religią a państwem, aby wszystkie grupy miały przestrzeń do funkcjonowania” (pisownia oryginalna). Co oznaczają takie sformułowania jak „rozwiązanie od dylematu” czy „Indonezja włączyła jasność do relacji między religią a państwem”?

Mało klarowna jest również następująca część wniosków: „Pancasila powinna być usytuowana jako arena debaty ideologicznej. Dzięki takiemu podejściu Pancasila jest przedmiotem odwiecznego procesu deliberacji nad uzyskaniem celu, jakim jest niepodległość Indonezji. Ta narracja może być skuteczna przy wsparciu silnej egzekucji prawnej. Dlatego też prześladowania i łamanie praw człowieka przez radykalistów islamskich powinny być ścigane przez władze, bez ograniczania ich aspiracji do angażowania się w debaty ideologiczne”. Studiując tak sformułowane ustalenia badawcze bardzo czasochłonne jest wielokrotnie wczytywanie się w treść tekstu i próby odczytania jego sensu oraz związku pomiędzy kolejnymi, następującymi po sobie wyrażeniami. Dlaczego wspomniana deliberacja jest odwieczna? Czym jest silna egzekucja prawna? Jak treści zawarte w ostatnim zdaniu mają się do stwierdzeń je poprzedzających?

Syntezę ustaleń badawczych powinno się czytać płynnie, a nie namyślać się nad znaczeniem i sensem tychże. Jest to niewątpliwy mankament pracy.

Last but not least, rozpoczynające Wnioski sformułowanie „W ramach dysertacji zrealizowano założony cel nadrzędny, którym była dogłębna analiza narodowej ideologii Indonezji – ideologii Pancasila...” uważam za nietrafne. Rozprawa jest *sui generis* naukowym

raportem z przeprowadzonych badań. Ów cel nadrzędny odnosi się do badań i ich realizacji, a nie do samej dysertacji.

W konsekwencji powyższych obserwacji i uwag sugeruję przedstawienie w trakcie obrony wniosków z badań w sposób logiczny i sensowny, niebudzący wątpliwości i niepozostawiający niejasności. Zaś – w ewentualnej perspektywie publikacyjnej rozprawy – proponuję bardzo dogłębne przerehabilitowanie jej końcowej części.

KONKLUZJE

W tej opinii wskazałem pewne mankamenty merytoryczne i formalne pracy doktorskiej mgr. Tomasza Burdzika, które nie mają jednak charakteru obniżającego całościową ocenę jakości i wartości badań oraz rozprawy.

Moim zdaniem, mgr Tomasz Burdzik wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie Nauki o polityce i administracji i umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Świadczą o tym warsztat naukowy, znajomość terminologii i przyjęte podstawy teoretyczne badań. Jakość przeprowadzonych badań i przygotowanej rozprawy dowodzą, że autor nabył umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Ponadto uznaję, że praca stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, o czym świadczy przedstawiona analiza. Argumentowanie i wnioskowanie przeprowadzone przez autora są poprawne i logiczne. Poza wskazanymi treściami części końcowej rozprawy wywód jest płynny i dojrzały.

Rozprawę doktorską mgr. Tomasza Burdzika oceniam pozytywnie. Stwierdzam, że rozprawa ta spełnia wymogi procesu ubiegania się o uzyskanie stopnia doktora nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce i administracji.

Wnoszę o dopuszczenie mgr. Tomasza Burdzika do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Krzysztof Trzeciński